

περιεχόμενα

Προλεγόμενα στην ελληνική έκδοση	11
Στάμος Παπασάμου - Γκάμπριελ Μιούνν	
Πρόλογος για την πρώτη έκδοση.....	17
<i>Serge Moscovici</i>	
Πρόλογος για τη δευτερη έκδοση	25
Στάμος Παπασάμου	

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

Εισαγωγή

1. Ποια κοινωνική ψυχολογία;	31
2. Η « <i>sensu stricto</i> » κοινωνική επιρροή	32
3. Επίπεδα ανάλυσης και κοινωνιοψυχολογική διάρθρωση	33
4. Επίπεδα ανάλυσης στην κοινωνική επιρροή	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Πώς είναι εφικτή η κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων;	45
1. Το «λειτουργικό» μοντέλο	45
2. Το «γενετικό» μοντέλο	48
3. Η θεωρία της «σταθερότητας» του Moscovici	49
4. Πειραματικός χειρισμός της σταθερότητας	51
5. Σταθερότητα και κοινωνική σύγκρουση	54
6. Εκκρεμή προβλήματα	56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Μια κοινωνιολογική θεωρία	
της επιρροής των μειονοτήτων	65
1. Η διάδοση μιας καινοτομίας από τις μειονότητες εγγράφεται σε ένα σύνθετο κοινωνικό πλαίσιο αλλαγής και αντίστασης στην κοινωνική αλλαγή	66
2. Η σταθερότητα συμπεριφοράς των μειονοτήτων ορίζει, στο πλαίσιο μιας ανταγωνιστικής σχέσης, το περίγραμμα μιας εναλλαγής	74
3. Η σταθερότητα συμπεριφοράς των μειονοτήτων συγκρούεται όχι μόνο με την εξουσία, αλλά και με τον πληθυσμό· η σύγκρουση πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης: τα είδη διαπραγμάτευσης	76
4. Η επιρροή των μειονοτήτων δεν είναι ούτε άμεση ούτε στιγμιαία, αλλά υπολανθάνουσα, και μερικές φορές εμφανίζεται «καθυστερημένα». Η ακαμψία στη διαπραγμάτευση εντείνει ένα τέτοιο φαινόμενο	79
5. Η επιρροή των μειονοτήτων καθορίζεται από τους τρόπους με τους οποίους αντιλαμβάνεται ο πληθυσμός τη μειονότητα· αυτοί οι τρόποι αντιληψης συνδέονται ειδικότερα με τα είδη συμπεριφοράς των μειονοτήτων	83
6. Όταν οι άλλοι παράγοντες μένουν σταθεροί, αυτό που καθορίζει την υφή της κοινωνικής επιρροής είναι η παροχή στα υποκείμενα ενός συγκεκριμένου τρόπου για να αντιλαμβάνονται τη μειονότητα	85
7. Η εξουσία επεξεργάζεται κοινωνικές αναπαραστάσεις με σκοπό τη συγκάλυψη των σχέσεων εξουσίας και ανταγωνισμού	89
8. Ο τρόπος με τον οποίο γίνονται αντιληπτές οι μειονότητες προσδιορίζεται από κοινωνικούς κανόνες: υπάρχει μια τάση φυσικοποίησης	92
9. Η συμπεριφορά κοινωνικής επιρροής ορίζει μια νέα κοινωνιοψυχολογική ταυτότητα	97
Συμπεράσματα	98

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΕΣ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Πειραματικά υποδείγματα και μεθοδολογικές σημειώσεις	103
1. Κοινωνιοψυχολογική διασύνδεση και πειραματισμός	103
2. Πρόοδος της πειραματικής μας πορείας	105
3. Πειραματικά υποδείγματα και πειραματικές διαδικασίες	106
α. Ερωτηματολόγιο	107
β. Διαδικασία	111
γ. Το κείμενο που εισάγει την κοινωνική επιρροή	112
δ. Πειραματικός χειρισμός της ευελιξίας και της ακαμψίας	116
ε. Το ερωτηματολόγιο της εικόνας της μειονότητας	117
4. Σημαντικές παρατηρήσεις	118

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ευέλικτες και άκαμπτες διαπραγματεύσεις:	
ο αντίκτυπός τους	121
Πείραμα 1: φορμαλιστική διαπροσωπική διαπραγμάτευση	122
Πείραμα 2: ιδεολογική και προκαταρκτική διαπραγμάτευση	131
Πείραμα 3: προέκταση του πειραματικού υποδείγματος «μόλυνση του περιβάλλοντος»	141
Συμπεράσματα	145

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Ενδοπεριστασιακές διακυμάνσεις των συνεπειών της διαπραγμάτευσης	147
Πείραμα 4: διαπραγμάτευση και ένταση της σύγκρουσης	147
Πείραμα 5: ακαμψία και πρόθεση επιρροής	155
Συμπεράσματα	160

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Διαπραγματεύσεις και τρόποι με τους οποίους γίνεται αντιληπτή η μειονότητα: κατηγοριοποίηση, εξατομίκευση και φυσικοποίηση	163
Πείραμα 6: εισαγωγή του περιεχομένου της εικόνας που σχηματίζεται για τη μειονότητα	165
Το πείραμα του Ricateau: διαδικασίες κατηγοριοποίησης και ακαμψία	167
Πείραμα 7: ακαμψία και εξατομίκευση	171
Πείραμα 8: ακαμψία και ψυχολογιοποίηση	178
Πείραμα 9: ακαμψία και ψυχολογιοποίηση: μια επαλήθευση	181
Συμπεράσματα	185

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Επιρροή των μειονοτήτων και κοινωνιοψυχολογική ταυτότητα	189
Πείραμα 10: ακαμψία και μειονοτική ταυτότητα	191
Αξιολογικό πλαίσιο και κοινωνιοψυχολογική ταυτότητα	196
Πείραμα 11: πόλωση των εκτιμήσεων και αξιολογικό πλαίσιο	200
Πείραμα 12: αξιολογικό πλαίσιο και κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων	207
Πείραμα 13: το σκεπτικό, διευθέτηση της υπαγωγής	213
Πείραμα 14: κοινωνική επιρροή και υπαγωγή σε κοινές κοινωνικές κατηγορίες	224
Συμπεράσματα	233
Βιβλιογραφία	239
Ευρετήριο ονομάτων, όρων και θεμάτων	245

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΛΟΣΗ

Άργα αλλά σταθερά, αρχίζει να γίνεται όλο και πιο γνωστή η ψυχολογία των ενεργών μειονοτήτων. Αυτό δείχνει και το ανά χείρας πρωτότυπο βιβλίο. Οταν στράφηκα ο ίδιος προς αυτή την κατεύθυνση, πολλοί κοινωνικοί ψυχολόγοι είδαν το έργο μου ως εκδήλωση της έπιθυμίας μου να πρωτοποτήσω με κάθε τρόπο, ως φιλοδοξία μου να ασχοληθώ με ένα θέμα μόνο και μόνο επειδή με χριστιανοί ήταν οι παραμεληθεί. Παρότι στην έρευνα το να φάχνει κανείς την πρωτοποτία δεν είναι αξιοπεριφρόντιο κίνητρο, δοσι μοσ το καταλόγιον το έκαναν με εύσχημο τρόπο. Μετέτρεψαν τα αντικείμενικά και θεωρητικά αίτια που προκάλεσαν το ενδιαφέρον για την επιρροή των μειονοτήτων σε υποκειμενικά κίνητρα ουρανού παραμεληθεί. Στο κάτω-κάτω της γραφής, υπάρχουν ακόμη αρκετά κενά στην κοινωνική ψυχολογία. Αν το ζήτημα αυτού του είδους της κοινωνικής επιρροής τεθήκε με τόση οδύνητια, είναι διότι η κυριαρχηθεί αποδείχθηκε ανίκανη να εξηγήσει την κοινωνική αλλαγή και την καινοτομία, καθώς και διότι έφιασε σε ένα αδιέξοδο. Για ποιο αδιέξοδο ομώς πρόκειται;

Όπως είναι γνωστό, αυτή η Θεωρία βασίζεται στο αξίωμα της προσαρμογής των αιδίμων και των ομάδων συηγματικότητα, με την έννοια ότι καθένας μας έχει την τάση να δίνει ορθές εκτιμήσεις και να βεβαιώνεται αναφορικά με την ποιότητα των αντικείμενων, τη συμπεριφορά των αιδίμων κ.ο.κ. Αυτός που δεν καταφέρνει να κάνει μια τέτοια εκτίμηση από μόνος του στρέφεται στους άλλους και ζήτα μια βοήθεια τους για να μάθει ει είναι αυτό

που πρέπει να βλέπει και να σκέφτεται. Μια και περισσότερα μάτια βλέπουν καλύτερα από ένα, αυτός που ζητά βοήθεια αφήνει τον εαυτό του να επηρεαστεί: υιοθετεί την άποψη της πλειοψηφίας και νομίζει ότι κάνει σωστή εκτίμηση.

Η άλλη εκδοχή της ίδιας αυτής ιδέας είναι η εξής: αυτοί που παρεκκλίνουν κοινωνικά στην πραγματικότητα παρεμποδίζουν τη διεργασία προσαρμογής της ομάδας και την πραγμάτωση των στόχων που αυτή έχει θέσει. Ασκώντας πάνω τους πίεση και αλλάζοντας τη γνώμη ή τις εκτιμήσεις τους, η ομάδα παραμερίζει αυτό το εμπόδιο· και από τη στιγμή που αποκτήσει ξανά την ομοφωνία της, μπορεί να εκπληρώσει τους στόχους της. Η κοινωνική συμμόρφωση δηλαδή είναι απαραίτητη στην εσωτερική δυναμική οποιασδήποτε κοινωνικής δομής. Παρότι αυτό είναι βεβαίως αλήθεια, πάμε να είναι από τη στιγμή που θεωρηθεί ότι μόνο η κοινωνική συμμόρφωση είναι πάντοτε αναγκαία. Και αυτό έγινε αντιληπτό από πολύ νωρίς, διότι μερικά από τα χιλιάδες πειράματα που εκτελέστηκαν για να επαληθεύσουν τις διάφορες όψεις της θεωρίας που βασίζεται σε αυτό το αξίωμα απέφεραν ανησυχητικά αποτελέσματα. Όταν οι ερευνητές ζητούσαν από άτομα που είχαν συγκροτηθεί σε ομάδες να βρουν τις δύο το δυνατόν ορθότερες λύσεις ενός προβλήματος, λέγοντάς τους ότι η ομάδα τους θα ανταμειφθεί περισσότερο αν οι λύσεις τους είναι πιο ορθές, παρατήρησαν ότι τα πιο πολλά άτομα επέλεγαν, παρ' όλα αυτά, τις λύσεις που πρότεινε η πλειοψηφία και συμμορφώνονταν μαζί της, ακόμη και όταν κάτι τέτοιο είχε ως αποτέλεσμα να χάσει η ομάδα τους. Παρατήρησαν επίσης ότι, ακόμη και όταν το άτομο οδηγούνταν στη σωστή λύση, ή ακόμη κι όταν το προειδοποιούσαν ότι η εκτίμησή του είναι ορθή, αυτό, μόλις βρισκόταν μαζί με άλλα άτομα, επέλεγε και πάλι τις απαντήσεις των άλλων. Το αδιέξodo λοιπόν έγκειται ακριβώς εδώ: η κοινωνική συμμόρφωση δεν έχει πάντοτε αναγκαστικά θετικό ρόλο, αφού η ομάδα χάνει εξαιτίας της επιπλέον, κατά τη διάρκεια της προσαρμογής στην πραγματικότητα οι άλλοι δεν ασκούν μόνο θετική επιρροή, αλλά μπορεί να έχουν και αρνητικό αντίκτυπο. Τα δραματικά πειράματα του Millgram για την υποταγή στην αυθεντία το κατέδειξαν με ένα πειραματικό πυροτέχνημα.

Μόλις έγινε αντιληπτό αυτό το αδιέξοδο, οι έρευνες για την κοινωνική επιρροή μειώθηκαν σημαντικά και η ανάλυση του φαινομένου εγκαταλείφθηκε. Καταλαβαίνουμε ασφαλώς γιατί: επειδή διαφορετικά θα έπρεπε να αναρωτηθούν για το γεγονός ότι αυτός που παρεκκλίνει κοινωνικά αντιστέκεται, προσπαθεί να αλλάξει την ομάδα, με σκοπό να πετύχει τους στόχους ακριβώς μπροστά στους οποίους υποχωρεί η πλειοψηφία. Η θεωρία εντούτοις δεν επέτρεπε την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Τα παραμέρια λοιπόν ευκεμένα και συστηματικά. Είδαμε όμως ότι όλα έχουν σχέση με την καινοτομία και με τη δράση μιας μειονότητας, που πολλές φορές δεν είναι παρά ένα και μόνο άτομο. Από εδώ ξεκινήσαμε τις έρευνές μας σε αυτό τον τομέα, με την ελπίδα ότι θα βγούμε από το αδιέξοδο και θα βρούμε τον δρόμο μας σε μια νέα τάξη φαινομένων. Πιστεύουμε ότι το πετύχαμε.

Παρά τον χρόνο που χρειαστήκαμε για να το αποδείξουμε, πολλοί δεν έχουν ακόμη πειστεί ότι η μελέτη της κοινωνικής αλλαγής και της αντίστασης στις πιέσεις για κοινωνική αυμμόρφωση αντιστοιχεί στη μελέτη της ψυχολογίας των ενεργών μειονοτήτων. Φαντάζομαι ότι ένα συλλογικό δργανο μπορεί να αλλάξει από μόνο του με μια μη συγκρουσιακή συνειδητοποίηση ή, υπακούοντας σε ένα γενικό νόμο, να το πετύχει χωρίς να δημιουργηθεί σύγκρουση και χωρίς να εμφανιστεί κάποια κοινωνική παρέκκλιση. Πρόκειται για θεμελιώδες λάθος, το οποίο η πραγματικότητα έχει προ πολλού αποδείξει. Πρόκειται επιπλέον, δυνάμει ενός κατά κάποιον τρόπο κοινωνικοποιημένου θεωρήματος του Godel, για κάτι που είναι εντελώς αδύνατον. Λένε πράγματι ότι ένα σύστημα αλλάζει σύμφωνα με τους κανόνες της εσωτερικής του ανάπτυξης και κάνουν σαν όλα τα όντα που εμπεριέχονται σε αυτό να ανήκουν στο σύστημα ή σαν το σύστημα να μπορούσε να κατανοήσει και να ορίσει όλα τα όντα που περικλείει. Σύμφωνα όμως με το θεώρημα του Godel, το σύστημα περιλαμβάνει προτάσεις που δεν μπορεί να αποδείξει. Δεν μπορούν να αποδειχθούν παρά μόνο αν δημιουργήσουμε ένα άλλο σύστημα. Αν αλλάζουμε λοιπόν σύστημα, είναι γιατί αυτά τα «όντα», αυτές οι μη αποδεδειγμένες προτάσεις «ψάχνουν» ένα σύστημα, και η αλλαγή προκαλείται από αυτά. Από τη μια λοιπόν συνεπάγεται ότι δεν μπορεί να υπάρξει

κοινωνικό σύστημα χωρίς κοινωνική παρέκκλιση και ενεργό μειονότητα, όπως δεν νοείται σύστημα χωρίς μια κρυμμένη αντίφαση, ούτε σύστημα που να μπορεί να αποδείξει όλα τα «δόντα», δλες τις προτάσεις που δημιουργεί. Από την άλλη, συνεπάγεται ότι, ακόμη και αν η αλλαγή του κοινωνικού συστήματος συμβαίνει σύμφωνα με κάποιες γενικές αρχές, αποτελεί άμεση και έκδηλη απόρροια της ύπαρξης και της δράσης των μειονοτήτων. Χωρίς αυτές τις αρχές δεν υπάρχει σύστημα. Και χωρίς αυτές τις μειονότητες δεν υπάρχει αλλαγή.

Από τους πρώτους που αντιλήφθηκαν αυτή την προοπτική είναι οι συγγραφείς του παρόντος βιβλίου, στοιχείο που χρεώνεται στο ενεργητικό τους, καθώς είναι ριψοκίνδυνο για έναν νέο ερευνητή να καταπιάνεται με καινούργιους ορίζοντες. Η ιδέα όμως που κίνησε το ενδιαφέρον τους είναι ακόμη πιο σοβαρή και δεν έπαψε ποτέ να τους απασχολεί. Παρατηρούν δικαίως ότι, αν θέλουμε να κατανοήσουμε τη στρατηγική των μειονοτήτων (εξ ορισμού σταθερές στη συμπεριφορά τους, διαφορετικά δεν είναι μειονότητες), πρέπει να διακρίνουμε δύο τρόπους δράσης: μια στρατηγική διαπραγμάτευσης και μια στρατηγική ακαμψίας ως προς τις ιδεολογικές επιλογές τους. Φία να απλοποιήσουμε τα πράγματα και να τα κάνουμε πιο χειροπιαστά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πρώτη είναι μια «ρεφορμιστική», σοσιαλιστική στρατηγική και η δεύτερη μια «αριστερίστικη» στρατηγική. Όσο για την τρίτη στρατηγική, αυτή συνίσταται στη διάθεση αποθεμάτων και από τις δύο προαναφερθείσες και στη χρησιμοποίηση όλων των μέσων και αλλοτε της άλλης.

Αυτό το συγκεκριμένο παράδειγμα μας επιτρέπει να κατανοήσουμε το υπόβαθρο του είδους της συμπεριφοράς που άρισαν ο Παπαστάμου και ο Μιούννυ, και το οποίο θα έπρεπε να προσελκύσει την προσοχή όλων όσοι ενδιαφέρονται για την πολιτική, τις συλλογικές αποφάσεις και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Τα περισσότερα πειράματα, έξυπνα και πειστικά, που περιγράφονται στο παρόν βιβλίο δείχνουν ότι αυτά τα είδη συμπεριφοράς δρουν και παράγουν τα αποτελέσματα που παρουσιάζουν. Εδώ έχουμε να κάνουμε με ένα σύνολο σταθερών αποτελεσμάτων που η κοινωνική ψυχολογία θα πρέπει να λάβει υπόψη της στο μέλλον. Πόσος

δρόμος διανύθηκε από το πρώτο πείραμα το οποίο έγινε με τον Pierrehumbert και τη Zubel στα ίχνη του τόσο πρόωρα χαμένου ταλαντούχου ερευνητή Ricateau! Για γα καλυφθεί όμως όλη αυτή η πορεία, χρειάστηκαν επιμονή, πείσμα και ενθουσιασμός: ικανότητες που διαθέτουν και ο Στάμος Παπαστάμου και ο Γκαμπριέλ Μιούν.

Και να που στη διάρκεια των ερευνών εμφανίζεται ένα νέο φαινόμενο: της επιρροής που ασκούν οι μειονότητες. Η αλλαγή που προκαλούν είναι έμμεση. Με άλλα λόγια, αντί το άμεσο περιεχόμενο του «μηνύματος» του να πείσει τα άτομα, τα κάνει να του αντιστέκονται, εφόσον αρνούνται να ενοτεριστούν τις θέσεις που υποστηρίζουν οι μειονότητες και φοβούνται ότι για τους άλλους θα φανεί πως παρεκκλίνουν κοινωνικά. Η αντίσταση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τη μετατόπιση του αντίκτυπου του «μηνύματος» σε συναφείς, γειτονικές κοινωνικές στάσεις και απόψεις. Δεν θα δεχτούν δηλαδή την αντίληψη ενός πυρηνικού κινδύνου, αλλά θα συμφωνήσουν με τον δημοκρατικό έλεγχο των πυρηνικών κέντρων ή το αντίστροφο. Συνοπτικά, αν μπροστά στην πλειοψηφία υποχωρούν χωρίς να πείθονται, μπροστά σε μια μειονότητα πείθονται, αλλά αρνούνται να υποχωρήσουν και να την ακολουθήσουν. Ο Παπαστάμου και ο Μιούν, μέλη της ερευνητικής ομάδας του Willem Doise στη Γενεύη, ερεύνησαν αυτό το φαινόμενο και το εδραιώσαν έτσι ώστε να μην υπάρχει πλέον καμιά αμφιβολία. Από εδώ και στο εξής, όποιος ενδιαφέρεται για την αλλαγή κοινωνικής στάσης και γνώμης ή για τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, πρέπει να κάνει δύο μετρήσεις: μια για την άμεση και μια για την έμμεση αλλαγή που επιφέρει ο φορέας κοινωνικής επιρροής με το προφορικό ή το γραπτό του μήνυμα. Σημειώνουμε όμως ότι η καθεμιά ξεχωριστά δεν παρουσιάζει κανένα ενδιαφέρον: μόνο η διαφορά τους έχει ψυχολογική σημασία, μετρά κάποια «ένταση».

Τέλος, από τα πειράματα που περιέχει το παρόν βιβλίο, συνιστώ στον αναγνώστη —με την ίδια συνενοχή που ένας γνώστης κρασιών συνιστά σε έναν άλλο μια μάρκα καταπληκτικής χρονιάς— ένα συγκεκριμένο: αναφέρομαι στην έρευνα για την προσωποποίηση. Αν και θεωρώ ότι δεν έχει όλη τη «γευστικότητα» που θα έπρεπε να έχει στην ερμηνεία της, ανοίγει ορίζοντες που προκα-

λούν αμηχανία και ανησυχία δύον αφορά τα ψυχολογικά μέσα που υπάρχουν για να διασυρθούν και να εξασθενίσουν οι μειονότητες. Η καθημερινή εμπειρία δείχνει πόσο συχνά ένα θέμα αρχής με αντικειμενικό περιεχόμενο καθίσταται προσωπικό, αυθαίρετο και υποκειμενικό ζήτημα. Σε μια τέτοια περίπτωση δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως κάτι που αντιπροσωπεύει μια αλήθεια, αλλά ως απόρροια ενός συσχετισμού δυνάμεων. Λιγότερο συνηθισμένη αλλά εξίσου σημαντική είναι και η πρακτική που μεταβάλλει το θύμα (επειδή είναι αδύναμο) σε υπαίτιο των αδικιών των οποίων γίνεται αντικείμενο καθώς και των διωγμών που υφίσταται. Για ορισμένους, αυτοί που υποφέρουν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης είναι υπεύθυνοι (επειδή αψηφούν και δεν σέβονται τους νόμους) των δίχως τέλος βασανιστηρίων τους. Αυτό όμως συμβαίνει λγο-πολύ παντού, τόσο στις οικογένειες δύο και στα εργαστήρια αξιοσέβαστων πανεπιστημιακών —όπως μου δόθηκε η ευκαιρία να παραπρήσω τώρα τελευταία— ή μεταξύ των πολιτικών ανδρών. Όλα αυτά συσσωρεύονται και περιστρέφονται γύρω από τη διαδικασία ψυχολογιοποίησης, που συνίσταται στην ακύρωση ενός επιχειρήματος, στο γκρέμισμα μιας ορθής ιδεολογικής τοποθέτησης, στην αποδυνάμωση μιας ομάδας, μεταφέροντας το ενδιαφέρον από το αντικείμενο στο υποκείμενο. Αρκεί να εμφανίσει κάτι που δεν οφείλεται σε αυτό, σαν κάτι που έχει ψυχική, ανθρώπινη προέλευση. Αυτό τον σκοπό έχουν η εγκληματικοποίηση και η ψυχιατρικοποίηση: όχι να φυλακίσουν τα άτομα, αλλά να διαφεύσουν και να υποτιμήσουν τις ιδέες.

Όλα αυτά, θα μου πείτε, είναι τόσο παλιά δύο η Κιβωτός του Νάε. Πολλά πράγματα είναι πιο παλιά και από αυτήν, αλλά δεν το έχουμε καταλάβει ακόμη. Μόλις πλησιάζουμε στην κατανόησή τους, παύουν να είναι τα ίδια και ανανεώνονται. Διαβάστε όμως αυτή την έρευνα και θα κρίνετε μόνοι σας. Και αν σας γεννηθεί η επιθυμία να τη συνεχίσετε και να προχωρήσετε παραπέρα, μη διστάσετε. Η ανακάλυψη του Παπαστάμου και του Μιούνυ είναι πραγματικό χρυσωρυχείο.

Να λοιπόν οι τρεις κεντρικοί άξονες που έλκουν την προσοχή μας στο παρόν βιβλίο: τα είδη συμπεριφοράς (ευελικτα και ακαμπτα), η έμμεση φύση της κοινωνικής επιρροής και η ψυχολογι-

ποίηση. Το έργο αυτό περιλαμβάνει και άλλες ανακαλύψεις, τις οποίες παρουσιάζει με ιδιαίτερη ευκρίνεια. Διαβάζοντάς το μαντεύει κανείς την επίμονη έργασία και τον ενθουσιασμό που κρύβονται πίσω του. Του εύχομαι να βρει τους αναγνώστες που του αξίζουν, γιατί είμαι σίγουρος ότι θα βγουν όλοι τους κερδισμένοι. Και θα τις ιδέες τους, αλλά —γιατί όχι— και οιην πρακτική τους.

Serge Moscovici

ΠΩΣ ΕΙΝΑΙ ΕΦΙΚΤΗ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ:

1

Ηέννοια αυτού του ερωτήματος είναι διπλή. Αρχικά θα ασχοληθούμε με την εξέλιξη των εργασιών πάνω στην κοινωνική επιρροή: για δεκαετίες οι ερευνητές δεν αντιμετώπιζαν καν την πιθανότητα ότι οι μειονότητες θα μπορούσαν να ασκήσουν κάποια επιρροή. Για ποιο λόγο; Στο όνομα ποιων θεωρητικών προϋποθέσεων συνέβη αυτό: Και, κυρίως, χάρη σε ποια καινούργια αξιώματα κατέστη θεωρητικά εφικτή η κοινωνική επιρροή των μειονοτήτων;

Μετά την εδραίωση των θεωρητικών προϋποθέσεων μιας θεωρίας για την επιρροή των μειονοτήτων, θα την εξετάσουμε με πιο αμεσού τρόπο, για να δούμε πώς, με τι είδους μηχανισμούς οι μειονότητες, αντί να υφίστανται το βάρος της κοινωνικής τους παρέκκλισης, ανελίσσονται ενεργά μέσα σε μια κοινωνία, κατορθώνουν να μεταλλάσσουν τους μεν ή τους δε, και να αποτυπώνουν τα σχέδιά τους στην ιστορία μιας κοινωνίας.

Στο βιβλίο του *Η ψυχολογία των ενεργών μειονοτήτων* [La psychologie des minorités actives] ο Moscovici (1979) αναδεικνύει το θεωρητικό μοντέλο που διέπει τις θεωρίες της κοινωνικής επιρροής και το οποίο κυριαρχεί γενικότερα σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ψυχολογίας. Το μοντέλο αυτό θεωρεί ότι τα κοινωνικά συστήματα είναι δεδομένα (χωρίς καμιά ιστορική προοπτική) και όπιμα (άκριτη αφομοίωση των ερευνητών), με συνέπεια τα κρι-

1. Το «λειτουργικό» μοντέλο

τήρια της κοινωνικής κανονικότητας και της παρέκκλισης να είναι απόλυτα, μια και η πρώτη αξιολογείται ως λειτουργική, ενώ η δεύτερη ως μη λειτουργική. Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ποια θέση δίνει αυτό το μοντέλο στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής: αφορούν τον κοινωνικό έλεγχο που εξασφαλίζει τις σταθερές, συναινετικές και σύμφωνες με τις κοινωνικές νόρμες ανταλλαγές. Αυτό εξηγεί γιατί το αποκλειστικό επίκεντρο των ερευνών που εντάσσονται σε αυτό το μοντέλο είναι οι διαδικασίες κανονικοποίησης καθώς και οι διαδικασίες περιορισμού της κοινωνικής παρέκκλισης (πιέσεις για κοινωνική συμμόρφωση). Οι διαδικασίες που μελετώνται εδώ αναφέρονται, κατά παράδοξο τρόπο, σε σχέσεις εξουσίας, παρότι αυτές οι σχέσεις –εφόσον θεωρούνται αυταπόδεικτες – συγκαλύπτονται θεωρητικά. Πράγματι, δεν αντιμετωπίζονται ποτέ αυτές καθαυτές: η εξήγηση που δίνεται βασίζεται στις άμεσες διατομικές σχέσεις, ενώ οι ανεξάρτητες μεταβλητικές ορίζουν την εξάρτηση του στόχου από την πηγή επιρροής και ανάγονται πάντοτε στην υπεροχή της δεύτερης έναντι της πρώτης ας υπενθυμίσουμε ακόμη ότι πρόκειται για μια υπεροχή που στηρίζεται σε χαρακτηριστικά της πηγής τα οποία προηγούνται αυτών των άμεσων συναντήσεων, είναι δηλαδή ξένα προς αυτές. Η εξάρτηση εκφράζει στην πραγματικότητα μια διαφορά βάσει μιας κλίμακας κοινωνικού status, είτε πρόκειται για αριθμητική, κοινωνιομετρική κ.λπ. εξάρτηση είτε για εξάρτηση που έχει σχέση με την εξουσία ή την αρμοδιότητα της πηγής. Θεωρητικά δηλαδή μόνο το ανώτερο άτομο ή η ανώτερη ομάδα –σε μια κλίμακα κοινωνικού status– μπορούν να επηρεάσουν ένα κατώτερο άτομο ή μια κατώτερη ομάδα: η ασυμμετρία των θέσεων οδηγεί σε ασυμμετρία επιρροής. Φαίνεται επομένως ότι η ανέλιξη των ανταλλαγών είναι μια «λογική» («επαγγελματική») συνέπεια των διαφορών μεταξύ των κοινωνικών φορέων. Υπάρχει μια σχεδόν απόλυτη αντιστοιχία ανάμεσα στις σχέσεις κοινωνικού status που απαντούν στην καθημερινή ζωή και στις διατομικές συναντήσεις που εισάγονται στις σχέσεις επιρροής μέσα στο εργαστήριο. Η επιρροή δεν είναι παρά μια έκφραση, σε ένα άλλο πεδίο, των σχέσεων εξουσίας.

Σύμφωνα με αυτό το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο συζητήσαμε συνοπτικά (και με όλη τη οχηματοποίηση που συνεπάγεται κάτι τέ-

τοιο), φαίνεται ότι μια θεωρία κοινωνικής επιρροής των μειονοτήτων (έτοι όπως τη φανταζόμαστε) δεν είναι ούτε εφικτή (εξαιτίας της αναγωγής της επιρροής στην άσκηση μιας εξουσίας), αλλά ούτε και αναγκαία (αφού πιστεύεται ότι σκοπός της επιρροής είναι ο κοινωνικός έλεγχος που ασκεί ένα σιαθερό κοινωνικό σύστημα, και όχι η δυναμική των διαδικασιών καινοτομίας).

Το πρόβλημα της κοινωνικής αλλαγής μπορεί παρ' όλα αυτά (φαινομενικά τουλάχιστον) να μελετηθεί από τους οπαδούς αυτού του μοντέλου, χωρίς να χρειαστεί να αλλάξει σε αυτό τίποτα. Αναφέρουμε, για παράδειγμα, τις εργασίες του Hollander (1960, 1977) όπου προτείνεται μια θεωρία ιδιοσυγκρασιακής πίστωσης, η οποία τεμαχίζει την κοινωνική καινοτομία σε δύο φάσεις. Στην αρχή, ο μελλοντικός «καινοτόμος» οφείλει να συμμορφωθεί κατά γράμμα με τους κανόνες που ισχύουν στην ομάδα στην οποία ανήκει, γεγονός που θα του επιτρέψει να συσσωρεύσει προσωπικές «πιστώσεις» και θα του εξασφαλίσει το κοινωνικό status του αρχηγού. Αυτό το πλεόνασμα «πιστώσεων» θα του επιτρέψει, σε δεύτερη φάση, να καινοτομήσει (να μετατρέψει δηλαδή ορισμένες από τις θεσπισμένες νόρμες), χωρίς όμως να χάσει το κοινωνικό status του αρχηγού. Κατ' αυτό τον τρόπο η καινοτομία γίνεται δυνατή ακόμη και για το λειτουργικό μοντέλο. Πρόκειται όμως για μια καινοτομία «εκ των άνω», η οποία, εξαιτίας της κοινωνικής θέσης των πρωταγωνιστών της, καταλήγει σε έναν «κρατικό ρεφορμισμό» που δεν προκαλεί καμιά ουσιαστική ρωγμή στο κοινωνικό σύστημα.

Αντίθετα, σε αυτό το βιβλίο θα γίνει λόγος για τη μελέτη της διάδοσης από τις μειονότητες μιας «ρηγματικής» –ακριβώς– καινοτομίας. Μόνο μια ολοκληρωτική ανατροπή της προοπτικής θα επέτρεπε η θεωρητική αφομοίωση των διαδικασιών επιρροής των μειονοτήτων σε ένα γενικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής. Το «γενετικό» μοντέλο του Moscovici αποτελεί μια τέτοια ανατροπή.